

Aldona Mrówczyńska-Kamińska

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

KIERUNEK ROZWOJU AGROBIZNESU W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ¹

THE DIRECTION OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT IN EU COUNTRIES

Słowa kluczowe: wydajność pracy, rolnictwo, agrobiznes, Unia Europejska, kierunek rozwoju agrobiznesu

Key words: labor productivity, agriculture, agribusiness, European Union, the direction of agribusiness development

JEL codes: O13, A10

Abstrakt. Celem badań była ocena rozwoju gospodarki żywnościowej (agrobiznesu) w krajach UE. Przeanalizowano wydajność pracy w agrobiznesie w poszczególnych krajach UE na tle całej gospodarki narodowej. Następnie zestawiono tę wydajność z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (mierzonym PKB *per capita*) krajów UE i dokonano oceny rozwoju sektora rolno-żywnościowego. Zakres czasowy badań obejmował lata 1995 i 2010, czyli lata, dla których dostępne były pierwsze oraz najnowsze dane dotyczące bilansów przepływów międzygałęziowych dla poszczególnych krajów UE. Jedną z najważniejszych metod wykorzystywanych do oceny rozwoju agrobiznesu w krajach UE była metoda *input-output* (nakładów i wyników). Z badań wynika, że wydajność pracy w agrobiznesie w krajach UE-12 była niższa niż w większości państw UE-15. Na różnice w poziomie wydajności pracy w agrobiznesie pomiędzy poszczególnymi krajami wpływał przede wszystkim nadmiar siły roboczej w rolnictwie. Rosnąca wydajność pracy w rolnictwie przyczyniała się do silniejszego procesu społecznego podziału pracy zarówno w rolnictwie, jak i w agrobiznesie, czyli do kształtowania się nowoczesnego sektora żywnościowego zgodnie z modelem rozwoju rolnictwa. Otwarte jednak pozostaje pytanie, czy nowe kraje członkowskie będą powielały drogę wyznaczoną przez rozwinięte państwa północnej i zachodniej Europy i opartą przede wszystkim na dużym wzroście wydajności pracy, czy jednak podążać będą zupełnie inną ścieżką rozwojową w sferze produkcji żywności.

Wstęp

Człowiek pojawił się najpierw jako *homo agricola*, zanim stał się również *homo faber*. Przez bardzo długie stulecia rolnictwo, jak pisał Ksenofont, było „matką i nianką wszystkich innych sztuk”. Matką, ponieważ najwcześniejsze innowacje powstały w rolnictwie. Nianką, ponieważ rolnictwo było i wciąż jest opiekunem wszystkich innych sztuk z tego prostego powodu, że tak długo, jak długo symboliczny Robinson i Piętaszek nie mogli żywić się tym co zbierał tylko jeden z nich, żaden nie mógł przeznaczyć całego czasu na jakiegokolwiek inne cele. Jeśli rolnictwo nie byłoby zdolne rozwinąć się do poziomu, w którym mogłoby żywić zarówno tych, którzy uprawiają ziemię, jak i zaangażowanych w inne rodzaje działalności, ludzkość żyłaby wciąż w stanie dzikości [Georgescu-Roegen 1985, za Tomczak 2004]. W tym objawia się sens i ważność żywności, jako podstawowej i pierwszej potrzeby człowieka. Poziom żywienia społeczeństw zawsze decydował o ich wielkości i potędze. Sądzi się nawet, że losy narodów zależą od odżywiania się. Żywność stanowi elementarne powszechne dobro oraz jest przedmiotem ciągłych trosk, zabiegów każdego społeczeństwa o jej posiadanie w odpowiedniej ilości, jakości i wartości odżywczej [Zalewski 1989]. Przez wiele stuleci żywność dostarczana była człowiekowi bezpośrednio przez rolnictwo, odkąd wyodrębniło się ono jako forma produkcji

¹ Artykuł został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS4/02837.

społecznej. W obecnych czasach, w XXI wieku żywność powstaje w złożonym organizmie wzajemnie powiązanych ze sobą członów całego kompleksu żywnościowego. Z kolei sektor rolny staje się jednym z ogniw ogólnospołecznego procesu produkcji żywności, wytwarzając przede wszystkim surowce do produkcji żywności.

Głównym celem badań była ocena rozwoju gospodarki żywnościowej (agrobiznesu) w krajach Unii Europejskiej (UE). W realizacji celu pracy przeanalizowano wydajność pracy w agrobiznesie w krajach UE na tle całej gospodarki narodowej. Następnie zestawiono tę wydajność z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (mierzonym PKB *per capita*) poszczególnych krajów UE i na tej podstawie dokonano oceny rozwoju sektora rolno-żywnościowego.

Material i metodyka badań

Zakres czasowy badań obejmował lata 1995 i 2010, czyli te, dla których dostępne są pierwsze oraz najnowsze dane dotyczące bilansów przepływów międzygałęziowych dla poszczególnych krajów UE.

Jedną z najważniejszych metod wykorzystywanych do określenia roli i udziału agrobiznesu w gospodarce narodowej w krajach UE była metoda *input-output*, czyli metoda nakładów i wyników. Przy wykorzystaniu bilansów przepływów międzygałęziowych w pierwszej kolejności obliczono wielkość i strukturę przepływów materiałowych z I sfery do rolnictwa i przemysłu spożywczego. Wielkości te wykorzystano do obliczenia zasobów pracy i wartości dodanej brutto we wszystkich trzech sferach agrobiznesu²: I – zaopatrzeniowej, II – rolnictwie i III – przemyśle rolno-spożywczym. Obliczenia te przeprowadzono zgodnie ze wzorem zaproponowanym przez Augustyna Wosia [1979]. Zgodnie z formułą zaproponowaną przez A. Wosia do zasobów pracy agrobiznesu zaliczono wszystkich zatrudnionych w rolnictwie (x_r) i przemyśle spożywczym (x_p). Są to ogniwa (gałęzie) bezpośrednio wytwarzające żywność. Nieco bardziej skomplikowana jest procedura ustalania zatrudnionych w pozostałych gałęziach gospodarki narodowej, które pośrednio uczestniczą w wytwarzaniu żywności. Bowiern tylko część osób podnosi wartość wytwarzanej żywności. Ilości te są proporcjonalne do rozmiarów przepływów dóbr materialnych i usług i -tego działu do rolnictwa i przemysłu spożywczego z pozostałych działów gospodarki narodowej obliczonych na podstawie tabel przepływów międzygałęziowych, czyli analizy nakładów i wyników (*input-output analysis*). Analogicznie obliczono wartość dodaną brutto w agrobiznesie w krajach UE.

Wyniki obliczeń zasobów pracy i wartości dodanej brutto w poszczególnych sferach agrobiznesu posłużyły do obliczenia wydajności pracy w sektorze rolno-żywnościowym. Poziom tej wydajności porównano z rozwojem produktu krajowego brutto (PKB) przypadającego na 1 mieszkańca, co pozwoliło na wskazanie drogi rozwoju rolnictwa i agrobiznesu w krajach UE³.

Wyniki badań

W tabeli 1 przedstawiono wydajność pracy w poszczególnych sferach agrobiznesu w krajach UE w latach 1995 i 2010. Najwyższy poziom badanego wskaźnika w 2010 roku wystąpił w agrobiznesie krajów z zachodniej i północnej Europy, najniższy zaś w Bułgarii, Rumunii, Polsce, na Łotwie i Litwie. Główny wpływ na te różnice miała przede wszystkim wysoka wydajność pracy w przemyśle spożywczym w Irlandii, Holandii, Danii, Belgii, Szwecji i Wielkiej Brytanii oraz stosunkowo niska wydajność pracy w rolnictwie nowych krajów członkowskich UE. Przykładowo w Irlandii i Holandii jeden zatrudniony w przemyśle spożywczym (sfera III) wytworzył w 2010 roku ponad 100 tys. euro wartości dodanej brutto. Z kolei w Bułgarii poziom był ten ponad 13-krotnie niższy, a na Węgrzech, w Polsce i na Litwie ponad 5-krotnie niższy. Podobna sytuacja wystąpiła w rolnictwie (sfera II), gdzie np. w Danii, Belgii i Holandii jeden

² Klasyczna definicja i struktura agrobiznesu obejmują trzy przedstawione sfery została przedstawiona w książce Johna H. Davisa i Raya Goldberga [1957].

³ Relację pomiędzy wydajnością pracy w agrobiznesie z poziomem KB *per capita* obliczono przy pomocy regresji liniowej.

Tabela 1. Wydajność pracy w agrobiznesie w krajach Unii Europejskiej w latach 1995 i 2010
 Table 1. Labour productivity in agribusiness in the European Union countries in 1995 and 2010

Wyszczególnienie/ Specification	WDB na 1 pracującego w sferze [tys. euro]/ GVA per worker in sphere [thous. EUR]							
	I	II	III	razem/total	I	II	III	razem/total
	1995				2010			
Austria/AT	32,8	7,6	28,2	13,5	69,0	15,7	62,9	37,7
Belgia/BE	43,0	30,1	46,9	39,9	69,0	29,2	63,7	55,4
Bułgaria/BG	x	x	x	x	15,7	2,0	7,5	3,8
Czechy/CZ	9,0	5,8	8,5	7,1	15,6	8,2	19,9	13,9
Dania/DK	29,6	37,4	42,2	36,9	45,6	20,3	63,8	41,6
Estonia/EE	3,3	2,7	5,1	3,5	17,7	9,4	14,8	13,0
Finlandia/FI	28,0	11,9	48,0	21,3	52,4	14,1	66,0	31,3
Francja/FR	28,4	28,7	52,1	34,7	51,2	32,0	60,8	45,8
Grecja/GR	x	x	x	x	14,0	9,1	57,1	17,5
Hiszpania/ES	19,6	15,4	32,4	20,2	27,8	25,9	54,0	33,6
Holandia/NL	35,5	36,4	61,4	42,9	46,1	36,4	101,6	56,3
Irlandia/IE	27,1	23,5	61,5	32,5	44,0	21,2	117,9	49,3
Litwa/LT	4,2	1,8	3,7	2,4	18,1	5,5	18,3	11,6
Łotwa/LV	2,5	1,6	7,5	2,7	x	x	x	x
Niemcy/DE	24,3	23,6	40,4	29,6	38,0	22,2	41,9	34,9
Polska/PL	5,0	1,3	6,9	2,1	8,1	4,1	18,0	7,1
Portugalia/PT	7,9	4,3	21,5	7,1	18,0	3,8	28,1	9,1
Rumunia/RO	3,3	1,6	7,8	2,1	5,7	2,4	31,8	4,6
Słowacja/SK	10,8	4,6	7,0	6,2	22,5	13,4	24,0	18,7
Słowenia/SI	9,0	3,2	15,0	5,5	32,9	7,0	29,5	13,3
Szwecja/SE	36,7	12,8	43,1	25,4	62,8	13,0	64,5	39,2
Węgry/HU	7,2	3,1	7,6	4,5	19,2	9,3	15,4	12,7
Wlk.Brytania/UK	22,1	32,7	42,3	33,2	30,5	32,1	54,1	40,0
Włochy/IT	25,9	20,8	43,8	27,0	51,4	26,1	50,3	37,9
UE-12/EU-12	5,8	2,0	7,7	2,9	10,4	3,6	19,1	6,8
UE-15/EU-15	26,1	21,5	43,4	28,5	40,3	22,4	54,5	36,5
UE-27/EU-27	20,9	10,3	34,2	16,7	31,8	12,1	44,8	23,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych [EUROSTAT 1995, 2010]

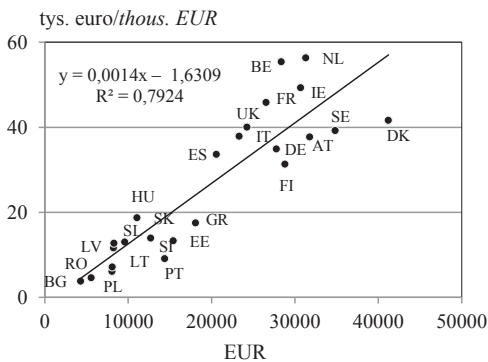
Source: own calculations based on data [EUROSTAT 1995, 2010]

zatrudniony wytworzył w granicach 20-36 tys. euro wartości dodanej, a w Bułgarii i Rumunii ponad 10- i 20 -krotnie mniej. Wyniki te wskazują, że różnice w poziomie wydajności pracy w agrobiznesie w nowych krajach członkowskich w porównaniu do UE-15 były duże. Jednak dało się zauważyć, że różnice te były coraz mniejsze [Baer-Nawrocka, Markiewicz 2012, Baer-Nawrocka 2016]. Podstawowymi źródłami postępującej konwergencji był głównie wzrost wartości dodanej wytwarzanej w sektorze rolnym przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby zatrudnionych w rolnictwie państw UE-12. Przy czym zmiany wartości dodanej brutto następowały szybciej niż zmiany w zasobach pracy.

W kolejnym etapie badań obliczono zależność pomiędzy poziomem wydajności pracy w rolnictwie i całym agrobiznesie a poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (rys. 1 i 2). Są to dwa najistotniejsze wskaźniki ekonomiczne dla całej gospodarki narodowej, ale także dla rolnictwa i agrobiznesu. Dzięki takiej zależności można pogrupować analizowane kraje

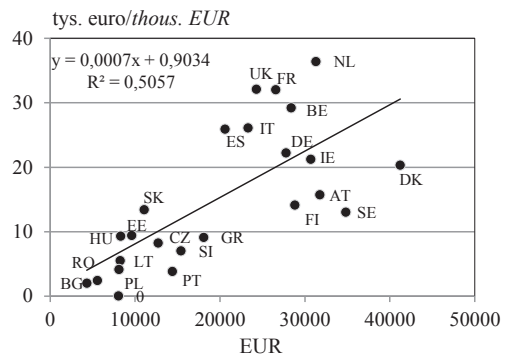
według rozwoju gospodarczego oraz poziomu wydajności pracy w rolnictwie i w agrobiznesie. Przejście rolnictwa od niższych etapów do wyższych szczebli określają uwarunkowania rozumiane jako siły rozwojowe (zewnętrzne i wewnętrzne). Do czynników zewnętrznych zalicza się m.in. poziom rozwoju gospodarczego, udział rolnictwa w PKB ogółem, poziom popytu na żywność i poziom handlu. Z kolei do czynników wewnętrznych m.in.: wydajność pracy w rolnictwie (mierzoną wartością dodaną brutto na 1 zatrudnionego), udział zatrudnionych w rolnictwie w ogólnym zatrudnieniu, skalę produkcji lub rozmiar gospodarstw. Wybierając tylko niektóre uwarunkowania, można określić kierunek i sekwencję prawidłowości rozwojowych gospodarstw rolnych [Tomczak 2004]. Z tego punktu widzenia dla określenia drogi rozwoju rolnictwa i agrobiznesu istotna jest właśnie zależność między poziomem wydajności pracy w sektorze a poziomem PKB *per capita*.

Analizując wskazaną zależność w UE, można wyróżnić dwie grupy państw, w których z jednej strony, poziom wydajności pracy w rolnictwie i agrobiznesie był niski oraz niski był również poziom PKB *per capita*. Do grupy tej zaliczono większość państw, które wstąpiły do UE po 2004 roku oraz Grecję i Portugalię. Zgodnie z kierunkiem rozwoju rolnictwa światowego zaproponowanym przez Franciszka Tomczaka [2004], kraje te znajdują się na początku drogi rozwoju rolnictwa i całego agrobiznesu (rys. 3). Z kolei większość państw UE-15 znajdowała się na końcowym etapie rozwoju rolnictwa w kierunku gospodarstwa agrobiznesowego. Wyniki te potwierdziły wcześniejsze analizy, że pomiędzy krajami UE występują bardzo istotne różnice w zakresie rozwoju rolnictwa i całego agrobiznesu. W nowych krajach członkowskich dominuje chłopskie rolnictwo rodzinne, rolnicy mają niskie dochody (strefa biedy AA i BB według F. Tomczaka [2004]), co nie sprzyja powstawaniu nowoczesnego agrobiznesu. Taki typ rolnictwa występuje w krajach o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego, a możliwości przejścia do grup wyższych związane są z uwarunkowaniami pozarolniczymi. Opóźnienie tych procesów wynika przede wszystkim z mniejszych możliwości zatrudnienia w działalnościach pozarolniczych i słabego przepływu postępu technicznego występujących na każdym etapie rozwojowym. Jednym z ważniejszych warunków przejścia na wyższe etapy rozwoju rolnictwa w kierunku agrobiznesu jest potrzeba zmniejszania liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie

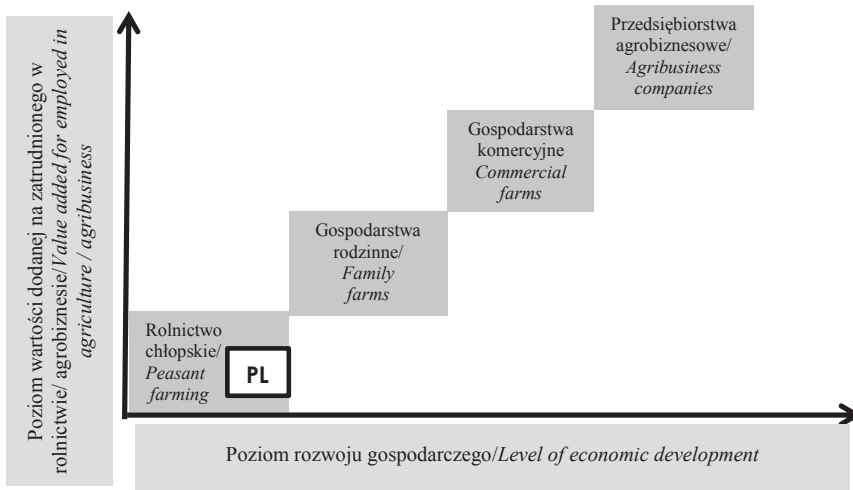
Rysunek 1. Zależność pomiędzy poziomem wydajności pracy w agrobiznesie a wielkością PKB na 1 mieszkańca w krajach UE w 2010 roku
Figure 1. The relationship between the level of agribusiness productivity in GDP per capita in the EU countries in 2010

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z tabeli 1 i EUROSTAT [www.epp.eurostat.ec.europa.eu]
Source: own calculations based on table 1 and EUROSTAT [www.epp.eurostat.ec.europa.eu]

Rysunek 2. Zależność pomiędzy poziomem wydajności pracy w rolnictwie a wielkością PKB na 1 mieszkańca w krajach UE w 2010 roku
Figure 2. The relationship between the level of agriculture productivity in GDP per capita in the EU countries in 2010

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z tabeli 1 i EUROSTAT [www.epp.eurostat.ec.europa.eu]
Source: own calculations based on table 1 and EUROSTAT [www.epp.eurostat.ec.europa.eu]

Rysunek 3. Model rozwoju rolnictwa światowego

Figure 3. Model of world agriculture development

Źródło: opracowanie na podstawie [Tomczak 2004]

Source: own study based on [Tomczak 2004]

i liczby gospodarstw oraz ciągła potrzeba osiągania nowych relacji potencjału produkcyjnego oraz wyników produkcyjnych i dochodowych. Jest to proces zależny w dużej mierze od tempa rozwoju gospodarczego i innych działań gospodarki narodowej, dlatego często rozwój rolnictwa i całego agrobiznesu jest dość powolny. Z kolei w państwach z zachodniej i Północnej Europy (głównie Irlandia, Dania, Holandia, Szwecja, Austria, Finlandia, Wielka Brytania, Francja i Niemcy – strefa DD i EE według F. Tomczaka [2004] dominują towarowe gospodarstwa rolne w pełni powiązane z rynkiem oraz przedsiębiorstwa agrobiznesowe, bardzo wysoki poziom wydajności pracy, niskie zatrudnienie w rolnictwie oraz integracja z przemysłem i globalizacja gospodarki rolnej.

Przeprowadzone badania wykazały, że z porównania sytuacji w agrobiznesie pomiędzy krajami UE-15 a nowymi krajami członkowskimi wynika droga rozwoju rolnictwa i całego agrobiznesu dla tych ostatnich. Warunkiem przechodzenia na wyższe etapy rozwojowe oraz osiągania konkretnych celów jest coraz wyższy poziom rozwoju gospodarczego oraz wzrost wydajności. Jest to droga zmian i stałej ewolucji w procesie produkcji żywności. Stanowi ona o istocie procesu rozwojowego, składającego się z różnych etapów, co bardzo ważne, następujących po sobie w odpowiedniej kolejności. Poziom rozwoju sektora żywnościowego odgrywa ważną rolę w rozwoju gospodarczym kraju przez powiązanie produkcji i konsumpcji. Poprzez produkcję, rolnictwo i cały sektor żywnościowy dostarcza surowce do innych pozarolniczych gałęzi gospodarki narodowej, ale również kształtuje popyt z innych nowoczesnych sektorów gospodarki (przepływy międzygałęziowe). Po stronie konsumpcji wyższa wydajność w sektorze rolnym i całym agrobiznesie przyczynia się do wzrostu dochodów ludności, przez co tworzy popyt na produkcję przemysłową. Ogólnie przyczynia się do wzrostu gospodarczego i w efekcie do wzrostu zatrudnienia w działach pozarolniczych, na co wskazują również inne badania [Dethier, Effenberger 2012].

Rozwój rolnictwa i agrobiznesu może być rezultatem samoistnych procesów gospodarczych, ale przez odpowiednią politykę gospodarczą można wspomagać te procesy. W polityce gospodarczej należy zrobić wszystko, aby uruchomić procesy rozwoju agrobiznesu przejawiające się zwiększeniem sprzężeń z całą gospodarką narodową, ponieważ taka droga gwarantuje sukces

[Mrówczyńska-Kamińska 2015]. Głównym celem tej drogi jest przede wszystkim wzrost wydajności (efektywności) dla sprostania konkurencyjności. Współczesna ekonomia wskazuje, że kraje Europy Środkowo-Wschodniej mają do wyboru dwie drogi rozwoju rolnictwa i całego agrobiznesu: albo konwencjonalny system rolno-żywnościowy, który jest zdominowany przez industrialne rolnictwo oraz wielkie korporacje przemysłu spożywczego i handlowe (podobnie jak w krajach zachodniej i północnej Europy), albo system opierający się na bardziej przyjaznym dla środowiska rolnictwie, mniejszych firmach przetwórczych i rynkach lokalnych (zrównoważony rozwój). Z punktu widzenia aktualnych problemów występujących w nowych krajach członkowskich UE (zbyt duża liczba zatrudnionych w rolnictwie, niska wydajność w agrobiznesie, rozdrobnienie agrarne) ten drugi system może lepiej pasuje do tej grupy krajów. Jednak istotnym problemem jest to, że paradygmat zrównoważonego rozwoju pozostaje poza głównym nurtem ekonomii rozwoju, co może utrwalac zapóźnienie tych krajów [Zegar 2012].

Droga wyznaczona przez kraje wysoko rozwinięte to droga przejścia kolejnych, następujących po sobie stadiów rozwoju od społeczeństw tradycyjnych do nowoczesnych. Istnieją jednak teorie (np. teorie modernizacji, neomodernizacji lub wielości modernizacji nowoczesności), które zakładają zastąpienie jednokierunkowej drogi, opartej na zachodnich koncepcjach przechodzenia od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego, przez założenie pluralizmu kulturowego i politycznego oraz multilinearności [Musiał 2008, Leszczyńska 2010, Wasielewska 2009]. Teorie neomodernizacji wskazują, że dzięki integracji i globalizacji nastąpi przyspieszenie procesów modernizacyjnych, a efektem będzie szybki proces dochodzenia do nowoczesności i zbliżenie do określonego stadium rozwojowego. Modernizacja w takim ujęciu to przede wszystkim wysiłki podejmowane przez kraje słabo rozwinięte, aby dogonić wiodące, najbardziej rozwinięte społeczeństwa. Więcej na ten temat można znaleźć w pracy Fuabeha Fonge [1997].

Sytuacja w rolnictwie i agrobiznesie krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest inna niż w wysoko rozwiniętych państwach członkowskich UE-15. W Polsce i pozostałych krajach, które wstąpiły do UE po 2004 roku, trwa okres wychodzenia ze społeczeństwa agrarnego i przechodzenia w stronę społeczeństwa przemysłowego i nowoczesnego. Daleka jest jeszcze droga do osiągnięcia dojrzałości w sferze produkcji żywności. W związku z tym pozostają dylematy, czy nowe kraje członkowskie mają powielać drogę wyznaczoną przez rozwinięte państwa zachodniej i północnej Europy (opartą przede wszystkim na wroście wydajności pracy), czy jednak powinny wybrać zupełnie inną ścieżkę rozwojową w sferze produkcji żywności, czy struktura agrobiznesu powinna zmieniać się na korzyść sektora przemysłowego i usługowego, czy jego udział w gospodarce narodowej powinien maleć, czy redukcja udziału rolnictwa w strukturze agrobiznesu jest naturalnym zjawiskiem procesu rozwojowego rolnictwa, jakie są w ogóle granice przemian strukturalnych. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na wszystkie te pytania, ponieważ nie wiadomo, czy zaprezentowana droga rozwoju doprowadzi nowe kraje członkowskie do tego samego miejsca, w którym znajdują się obecnie wysoko rozwinięte gospodarki europejskie.

Może jednak zgodnie z paradygmatem zrównoważonego rozwoju kraje te powinny podążać trochę inną drogą, w której udział sektora żywnościowego w gospodarce narodowej jest większy niż w najbardziej rozwiniętych gospodarkach UE i świata. Czy jednak środki unijne, które zgodnie z teorią neomodernizacji mają przyspieszać zmiany, będą wystarczające, aby kraje słabo rozwinięte mogły pozwolić sobie na pominięcie etapów rozwojowych i zacząć realizować właśnie koncepcję zrównoważonego rozwoju. Głównym czynnikiem, który przemawia za realizacją tej koncepcji, jest to, że idea zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*) zakłada konieczność takiego rozwoju, który odpowiada obecnym potrzebom, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokojenia swoich potrzeb. Z modelem społeczeństwa zrównoważonego można łączyć rozumienie rozwoju Amartya Sena [2002]⁴, który wskazuje na podstawowe elementy składające się na dobre życie (podobnie jak w koncepcji zrównowa-

⁴ Nie był on wprawdzie bezpośrednim inspiratorem idei zrównoważonego rozwoju, jednak jego myśli stanowią nieocenione bogactwo intelektualne do budowania fundamentów tej idei [Płachciak 2010].

ważonego rozwoju), takie jak: wolność obywatelska i polityczna, emisja dwutlenku węgla, jakość życia, etyka w życiu gospodarczym. Według niego społeczeństwo nie może uważać się za rozwinięte, jeżeli wszystkie jego potrzeby życiowe nie są spełnione. Tylko zaspokojenie wszystkich potrzeb powoduje, że człowiek czuje się wolny i może w pełni wykorzystać swój potencjał. Czy rzeczywiście koncepcja *sustainable development*, jak i rozumienie rozwoju jako wolności A. Sena, będą alternatywnym rozwiązaniem neoliberalnych pomysłów rozwoju rolnictwa i agrobiznesu, zapewne okaże się w przyszłości.

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, mimo pozytywnych zmian w latach 1995 i 2010, wydajność pracy w agrobiznesie w krajach UE-12 wciąż jest niższa niż w większości państw UE-15. Na różnice w poziomie wydajności pracy w agrobiznesie pomiędzy poszczególnymi krajami wpływa przede wszystkim nadmiar siły roboczej w rolnictwie. Wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie w tych krajach ma charakter strukturalny wynikający z kształtujących się przez długi okres procesów gospodarczych, społecznych i demograficznych. W sektorze rolnym odzwierciedla się to w wadliwej strukturze agrarnej, dominacji drobnych gospodarstw rolnych, wiążących znaczne ilości mało efektywnie wykorzystywanej siły roboczej oraz niewielkiej skali produkcji. Wpływa to również na istotne dysproporcje pomiędzy wydajnością pracy w agrobiznesie i w pozostałych sektorach gospodarki ogółem. Należy pamiętać, że rosnąca wydajność pracy jest rezultatem i niezbędnym warunkiem rozwoju całej gospodarki narodowej. Jest to, bowiem czynnik, który umożliwi przepływ nadmiernych i zbędnych zasobów siły roboczej z rolnictwa do innych gałęzi gospodarki, co wpływa na rozwój produkcji przemysłowej i usług. Wzrost wydajności pracy oznacza nie tylko wzrost możliwości rolnictwa i agrobiznesu do zwiększania podaży żywności na rynek krajowy i rynki zagraniczne, ale także zmiany popytu na te produkty. Rosnąca wydajność pracy w rolnictwie przyczynia się także do coraz mocniejszego procesu społecznego podziału pracy zarówno w rolnictwie i w agrobiznesie, czyli do kształtowania się nowoczesnego sektora żywnościowego zgodnie z modelem rozwoju rolnictwa zaproponowanym przez F. Tomczaka [2004].

Otwarte jednak pozostaje pytanie, czy nowe kraje członkowskie będą powielały drogę wyznaczoną przez rozwinięte państwa zachodniej i północnej Europy opartą przede wszystkim na dużym wzroście wydajności pracy, czy jednak podążać będą zupełnie inną ścieżką rozwojową w sferze produkcji żywności. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Można jedynie stwierdzić, że obie drogi rozwoju prowadzić będą przez wydajność pracy, przy czym tempo jej wzrostu będzie zdecydowanie niższe przy zachowaniu paradygmatu zrównoważonego rozwoju.

Literatura/Bibliography

- Baer-Nawrocka Agnieszka. 2016. The role of agriculture in the national economy of EU countries. *Journal of Agribusiness and Rural Development* 4 (42): 501-510.
- Baer-Nawrocka Agnieszka, Natalia Markiewicz. 2012. Procesy konwergencji/dywergencji w zakresie wydajności pracy w rolnictwie Unii Europejskiej – analiza regionalna. *Journal of Agribusiness and Rural Development* 3 (25): 13-23.
- Davis John H., Ray Goldberg A. 1957. *A concept of agribusiness*. Boston: Harvard University.
- Dethier Jean J., Alexandra Effenberger. 2012. Agriculture and development: A brief review of the literature. *Economic Systems* 380: 1-31.
- EUROSTAT. 1995, 2010. *Bilans przepływów międzygałęziowych dla krajów Unii Europejskiej* (The balance of bilateral flows for European Union countries). European Commission, www.epp.eurostat.ec.europa.eu.
- EUROSTAT. *Rachunki narodowe* (National accounts), www.epp.eurostat.ec.europa.eu
- Fonge Fuabeh P. 1997. *Modernization without development in Africa: patterns of change and continuity in post-independence Cameroon*. Trenton: Africa World Press.

- Leszczyńska Małgorzata. 2010. Procesy przeobrażeń modernizacyjnych w teoriach ekonomicznych – implikacje dla rozwoju społecznego (Processes of modernization transformations in economic theories – implications for social evolution). *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 16: 7-16.
- Mrówczyńska-Kamińska Aldona. 2015. *Gospodarska żywnościowa w krajach Unii Europejskiej; Kierunki rozwoju, przepływy i współzależności* (Food economy in the countries of the European Union; Directions of development, flows and interdependencies). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
- Musiał Wiesław. 2008. Nowe teorie modernizacji: próby konceptualizacji globalnych procesów zmiany. [W] *Globalizacja – nieznośne podobieństwo. Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji* (New theories of modernization: attempts to conceptualize global change processes. [In] Globalization - unbearable similarity. The world and its institutions in the process of uniformity), ed. P. Borowiec, B. Krauz-Mozer, 22-49. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Płachciak Adam. 2010. Sena koncepcja rozwoju jako wolności a idea *sustainable development* (A. Sena's concept of development as freedom and the idea of "sustainable development"). *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym* 13 (1): 149-156.
- Sen Amarty. 2002. *Rozwój i wolność* (Development and freedom). Poznań: Zysk i S-ka.
- Tomczak Franciszek. 2004. *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej* (From agriculture to agribusiness. Transformation of the agricultural and food economy of the United States of America). Warszawa: Wydawnictwo SGH.
- Woś Augustyn. 1979. *Związki rolnictwa z gospodarką narodową* (Relations between agriculture and national economy). Warszawa: PWRiL.
- Zalewski Aldon. 1989. *Problemy gospodarki żywnościowej w Polsce* (Problems of food economy in Poland). Warszawa: PWN.
- Zegar Józef S. 2012. *Współczesne wyzwania rolnictwa* (Contemporary agriculture challenges). Warszawa: PWN.

Summary

The main objective of the research is to evaluate the development of the food economy (agribusiness) in the European Union countries. The aim of the study was to analyze the productivity of agribusiness work in the European Union countries against the national economy. This was then compared to the level of socio-economic development (measured by GDP per capita) of the individual EU countries, and on this basis, the development of the agri-food sector was assessed. The time series of the study covered 1995 and 2010, ie the years for which the first and the most recent data on "Inputs for balances" are available for individual EU countries. One of the most important methods used to evaluate the development of agribusiness in the European Union was the input-output method. Research has shown that productivity in agribusiness in the EU-12 is still lower than in most EU-15 countries. Differences in productivity levels in agribusiness between countries are mainly influenced by surplus labor in agriculture. Increasing labor productivity in agriculture contributes to a stronger social division of labor in both agriculture and agribusiness, ie the development of modern food sector in line with the model of agricultural development. The question remains, however, whether the new member states will duplicate the path set by the developed Western and Northern European countries, based primarily on a large increase in labor productivity, but will follow a completely different path in food production.

Adres do korespondencji
dr hab. Aldona Mrówczyńska-Kamińska (orcid.org/0000-0001-5439-7339)
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań
tel. (61) 846 63 74
e-mail: mrowczynska-kaminska@up.poznan.pl